

питання художнього часу й простору в самостійне теоретичне дослідження.

У зв'язку з тим, що специфіка художнього часу в ліриці Р.М.Рільке ще не ставала об'єктом спеціального дослідження, метою даної розвідки є філософське осмислення феномену часу в ліриці Рільке, його філософсько-концептуальне спрямування, поліфункціональність та полісемантичність.

У своїй роботі ми опираємося на ряд досліджень і публікацій в обраній галузі останніх років. Це передовсім статті Д.Наливайка – одного з перших дослідників творчості Р.М.Рільке і популяризаторів її в Україні. З останніх публікацій варто відзначити збірник наукових досліджень "Райнер Марія Рільке й Україна", який вийшов в Дрогобичі 2002 року і в якому вміщені статті про австрійського поета та реценцію його творів в Україні.

У світовій літературі XX ст. значно зростає усвідомлення можливостей художнього часу і простору як важливих змістових універсальї тексту. Цій проблемі в українському та російському літературознавстві присвячені десятки робіт. Серед них вагомим дослідженням М.Бахтіна, Д.Лихачова, Ю.Лотмана, І.Роднянської, Л.Тимофєєва, С.Тураєва та ін. Термінологічний ореол навколо цих категорій формується поступово, кожен дослідник вносить щось своє. Зокрема автори-укладачі Словника літературознавчих термінів Л. Тимофєєв та С. Тураєв зосереджуються на категорії часу в його неподільності з простором, а також на часі, який ніби відсутній у творі, але його подих відчувається при уважному прочитанні [8, 51 – 53]. Нам імпонує думка про одночасне існування усіх проявів часопростору, які сприймаються саме в русі. Дійсно, є рух, є той, хто здійснює цей рух. Рух, у свою чергу, відчувається у плині часу та в певному просторі. Мета ж руху з'ясується через контекст. Ця думка перегукується з концепцією Д.Лихачова "Повествовательное пространство" как выражение "повествовательного времени" [6, 352].

Автор численних робіт про художній час І.Роднянська пропонує врахувати в часово-просторовій організації тексту (в літературі XX ст.) такі нові тенденції та риси: акцентування

ФІЛОЛОГІЯ

УДК 436.03:883.3.03
К 77

Леся КРАВЧЕНКО

ФЕНОМЕН ХУДОЖНЬОГО ЧАСУ В ЛІРИЦІ Р.М.РІЛЬКЕ

У статті розглянуто особливості художнього часу (усталеність, мінливість та протяжність) у ліриці визначного австрійського поета Р.М.Рільке. Зроблено спробу осмислити його філософсько-концептуальне значення, вплив часу на ліричного героя. Поєднання романтизованого, невизначеного і парадоксально суперечливого художнього часу з реальним, автологічним зображенням простору відіграє провідну роль у творенні концептуальності лірики Р.М.Рільке.

Ключові слова: часопросторова характеристика, реальний та суб'єктивний час, імперсональний, інтимно-дискретний час, змістові універсальї тексту.

Проблема функціонування художнього часу в ліриці геніального європейського поета XX ст. Р.М.Рільке є однією з актуальних та важливих проблем сучасного літературознавства. Актуальність та нагальність вивчення часопросторових параметрів лірики Рільке є очевидна, оскільки російські та українські германісти А.Карельський, Д.Наливайко, Д.Загонський, В. Микушевич, К.Шахова, С.Волощук та ін., звертаючись до відображення своєрідності художнього світу австрійського поета, не виокремлюють

© Кравченко Леся, 2003

символічного плану реалістичної просторово-часової панорами, що, зокрема, відбивається в тяжінні до невизначеної або вигаданої топографії; часте використання замкнутого, виведеного з історичного рахунку художнього часу казки або притчі при суголосній невизначеності місця дії; звертання до пам'яті персонажа як внутрішнього простору для розгортання подій. Це звертання уможливує не авторською ініціативою, а психологією пригадування. Дві інші риси стосуються епічних творів [7, 1174].

Символічність реалістичної просторово-часової панорами в творчості Р.М.Рільке – це доба, епоха, це його час, який він сприймає суб'єктивно. Доба поета може бути убогою, "... і навіть поет в убогий час?" – запитує німецький романтик Гельдерлін, а за ним і М.Гайдеггер [3, 182]. І чи можна вважати Рільке поетом в убогий час? "Який стосунок його творчості до вбогості часу?" М.Гайдеггер зауважує: "По дорозі Рільке пізнає виразніше вбогість часу". У роздумах про поезію Рільке філософ підкреслив акцентування саме символічного плану рільківського часу як убогого. Це визначення поетової доби має в собі виразний хронотопний характер, бо в ньому – конкретний поетів час, місцевість, де він творив, дорога як долання убогості доби, і у цьому мета поета й ставлення, його модальність, характерні і для лірики загалом, і для поезії Рільке зокрема.

Тому, долаючи убогість доби, поет використовує, точніше – створює свій час, замкнений, виведений з історичного рахунку художнього часу. Можна вважати, що саме доба, "убогий час" вплинули на мистецьку манеру поета, а в ній – на універсалізм хронотопії з її символічністю й удаваною відкритістю місця, простору, часу, речей, ритму як руху до удаваної мети:

Wir bauen an dir mit zitternden Händen
und wir türmen Atom auf Atom.
Aber wer kann dich vollenden,
du Dom [10, 261].

Попри видиму і нби відкрити конкретику дійства й реальності "wir" тут все виведене поза час і простір, поза "убогий час". Проте певний зв'язок з цим часом, мабуть, є, про що свідчить лексема "atom". Творення поетом *свого* часопростору є подолання "убого часу".

У ліриці Р.М.Рільке спостерігаємо певний погляд до зображення простору в нби застиглому часі, його нерухомості та незмінності. Розмитість часу і простору створює певну невизначеність ситуації, романтизує її, веде до втаємничення тексту при реальній конкретиці деталей, які естетизують об'єктивність буття. Це передовсім квіти: "Das war der Tag der weißen Chrysantheem..." [10, 88].

Час – розчинений між усіма текстовими молекулами: "тут" і "там" можуть бути об'єднані як наочні спільноти більш спрощено і безпосередньо, ніж окремі моменти часу, такі як *зараз*, *раніше та пізніше*. Саме та обставина, що ці моменти, на відміну від речей об'єктивного споглядання, ніколи не бувають віддані свідомості сукупно, "разом", характеризує їх як *часові моменти* [4, 147]. Це дуже продуктивна думка: одночасно дія не може відбуватися у вимірах *зараз*, *раніше та пізніше*, тому завдання дослідника полягає в тому, щоб відчуті ці часові нюанси у плінні художнього часу, бо від них залежить розуміння сюжету й характеру ліричного героя. Герой може стати креатором ситуації, відчуючи себе у певному часовому просторі. На площині одного дискурсу ліричний герой може діяти (мріяти) відразу у трьох часових вимірах: *зараз*, *раніше та пізніше*:

Wie meine Träume nach dir schreien/
Wir sind uns mühsam fremd geworden,
jetzt will es mir die Seele morden,
dies arme, bange Einsamsein [10, 131].

Часові складники *тоді*, *тепер*, *пізніше* – сприяють контрадикторному зіткненню, сенс у формі апокриф, і кожна з них містить часову антигезу *тоді* – *тепер* ("Wo sind die Lilien..."). Композиційно єдність трьох конструкторних амбівалентного характеру завершує риторичне запитання, де домінують часові категорія "пізніше": "Und dann?"

Und da ist Leben. Bis aus einem Gestein
die einsamste von allen Stunden steigt,
die, anders lächelnd als die anderen Schwestern,
dem Ewigen entgegenschweigt [10, 145].

Часова сфера тут дуже широка, неосяжна – від сьогодення

("täglich") до вічності ("die Ewigkeit"), безкінечна, а топовідеутній, тому що це філософський твір і перевага надається часові. Філософічність думки про неосаяність часу і незмінність настрою, чуттєвого його спостереження та сприйняття особливо акцентується афоризмами та антитезою – протиставлення вічного земному. Коли йдеться про психологію поведінки, прояви духовного або душевного стану героя, увага автора концентрується саме на хвилинах, навіть секундах, які можуть передаватися відчуттям раптовості:

Denk sieh: sie werden leben und sich mehren
und nicht bezwungen werden von der Zeit... [10, 361].

Хвилина стає протяжною, своєрідним continuum до безкінечності:

Sie werden dauern über jedes Ende
und über Reiche, deren Sinn verginnt... [10, 361].

Час, як про це свідчать наведені приклади з поезій Рільке, сприймається ним неоднозначно. Він існував для поета незалежно від простору, місця дії того ж таки "Erdelbis". Це зайвий доказ того, що в хронотопному комплексі після героя переважає над усіма чинниками саме час як філософська категорія. Тому в Рільке ще можна спостерігати час вічний, надпохальний, все узагальнюючий, в усіх проявах земного та космічного. Це надчас і разом з тим – не античас, його ніби і немає, бо немає доступних людині вимірів. Саме людини, але ж є такі хтось, кому все підвладне, хто все тримає в руках:

Ist einer, der nimmt alle in die Hand,
dass sie wie Sand durch seine Finger rinne [10, 406].

Усталене порівняння "як пісок крізь пальці" передає філософське розуміння вічності руху як такого, без видимої мети, некерованого тим, від кого цей рух залежить. Так поняття руху та простору (Е.Кассіер називає їх мотивами) наближаються до Бога, релігійних аспектів, до мотиву сакрум і профанум. У другому томі свого фундаментального твору "Філософія символічних форм", присвяченому міфологічному мисленню, Е.Кассіер продовжує тему часпростору та вводить у науковий обіг ще одне поняття – *гомогенність часу* у зв'язку з цілями

математично-фізичного аналізу й послідовної квантифікації часу. Автор вважає, що форма міфологічного часу залежить від своєрідного, міфологічно-релігійного акцентування, від того, яким чином розподіляються акценти "священного" і "профанного" [5, 130 – 131].

Е.Кассіер вважає, що час, з релігійної точки зору, ніколи не є простим та одноманітним ходом подій. Час набирає сенсу лише через виокремлення та розрізнення його окремих фаз. Відлуння міфологічного мислення відчутне у Рільке (особливо це спосується другої половини життя і творчості). Чи не тому релігійність Рільке та його творчості завжди хвилювала дослідників своєю невизначеністю і загадковістю. Вважаємо, що північний напрям мовленнєвої свідомості важливий для характеристики того чи іншого аспекту вивчення категорії часу незалежно від фантомів міфу та релігії.

Те, що ми назвали емоційним часом, Е.Кассіер називає "почуттям часу" у прояві різних варіацій. Розуміння часу, його усталеності, протяжності та мінливості складає одну із визначальних рис, що характеризують окремі релігії. Так, у монотеїзмі, у пророцтвах маємо лише майбутній час.

У звертаннях до Бога Рільке вживає час, який умовно можна назвати *сучасно-майбутнім*. Думка поета лине від "тепер" до "пізніше":

Gott, du bist groß.
Du bist so groß, dass ich schon nicht mehr bin... [10, 269].

Носіями руху у просторі для Рільке можуть бути будь-які матеріальні та духовні об'єкти. У підтексті, у надсенсі можуть виникати віддалені значення, асоціативно декодовані реципієнтом. Художній час – збудник енергії тексту й фізичне просування героя в просторі:

Da neigt sich die Stunde und rührt mich an
mit klarem, metallenen Schlag:
mir zittert die Sinne. Ich fühle: ich kann –
und ich fasse den plastischen Tag [10, 253].

Тут спостерігаємо прямий вплив часу на ліричного героя, на його фізичний стан, сенсорику і здатність до сприйняття. Життя

– це рух у просторі в ім'я Бога, а час – безкінечність, хоча у Рільке час має свою визначеність: “jahrtausendelang”. Ця визначеність часу – доволі умовна і не підвладна людському розумінню й сприйняттю. Це якразово ілюструє вже другий текст циклу “Das Buch vom mönchischen Leben” (1899). І час, і простір, в якому здійснюється акт життя в ім'я Бога, невід'ємні від іпостасей ліричного героя в усіх його можливих проявах, передовсім у духовному.

Реальний, “свій” час, який герой сприймає таким переважно у хвилини душевного прозріння, який він сам протиставляє вимряному, це час гірких роздумів про смерть, це “der Top Tod” [10, 264], “Was wirst du tun, Gott, wenn ich sterbe?” [10, 275]. “Свій” простір як батьківщина у Рільке відсутній. Усталені слова для відтворення любові або туги за вітчизною – це “Heimweh und Sehnsucht”, вони не стосуються душевного стану героя.

Окремі твори Рільке несуть на собі відблиск часу дискретного, розриваного коливаннями долі героя, його думок, позначені зигзагами невротичного характеру, плином свідомості. Цей час можна назвати інтимно-дискретним, як, наприклад:

Eine der weißen Vestageweihen
lächelte Gnade dem Todbereiten,
löste ihm von der Stimm die Schmach.
Dann sehnte sie wie eine Sklavin dem Schreiten
des todbefreiten, schulterbreiten
Erheben nach [10, 110].

Інтимно-дискретний час не має динаміки руху, це лише пориви певних станів свідомості й навіть підсвідомості. У такому душевному (і духовному) стані ліричний герой відчуває відсутність реального часу у його звичних вимірах. Час ніби гине, і цей його стан у художньому тексті є мінус-часом у примхливо визначеному просторі: “Die Uhren stehen im Schloß: es starb die Zeit” [10, 111].

Інтимно-дискретний час сприймається ліричним героєм емоційно, він набуває у тексті певного емоційного забарвлення, яке залежить від того чи іншого “переливу”, зигзагу в дискретності. Емоційне колювання в часі веде до зіткнення різних світів, різних часових шарів і різних іпостасей ліричного героя,

які коливаються разом і паралельно з часом:

Ich atme tief. Ich werde Kaiser.
Mein heller Helm ist losgeschmalt,
und meine Stime streifen Reiser
und tauschen so. Und leiser, leiser
hallt Huf und Ruf im roten Wald [10, 113].

Зміни у настрої героя під впливом часу можна назвати “сплесками” суб'єктивного часу” [2, 151]. Для лірики Рільке це досить характерно в різні періоди творчої еволюції. Як носій моральних цінностей герой Рільке виправдано рефлектує, його душевний стан зумовлює сплески суб'єктивного часу, його колювання – ефект маятника: “Da wurde Friede tief in mir. Ich lag / im Silberhimmel zwischen Traum und Tag” [10, 131].

Саме із цих сплесків суб'єктивного часу твориться цілісний портрет героя в його суб'єктивному часі при невизначеності простору, руху й мети. Проте суб'єктивний час героя, попри всю його відокремленість від об'єктивного плину часу, має до нього певну дотичність. Він стає видимим через вкраплення час від часу конкретики доби, речей, які, в свою чергу, рухаються в часі:

Kannst du die alten Lieder noch spielen?
Spiele, Liebbling. Sie wehn durch mein Weh
Wie die Schiffe mit silbernen Kielen,
die nach heimlichen Inselzielen
treiben im leisen Abendsee [10, 136].

Сконструйована таким чином “часова система” героя не ізолоде його від загального плину часу: “Und Nacht und fernes Fahren; denn der Train / des ganzen Heeres zog am Park vorüber” [10, 521].

Перед лицем смерті (а вона часта гостя в ліричних текстах Рільке) реальний час утрачає свій сенс. Хвилини, години, дні, тижні – вся ця часова реальна система відходить на вторинний план, тому немає таких темпоральних маркерів, як миттєвості, секунди, хвилини, є дні й роки, відомі з біблійних часів: “Одиницями, які слугували для визначення та виміру часу подій в Біблії, були: дні, тижні, місяці та роки” [1, 139], тобто глобальні одиниці. У своїй образній системі Р.М.Рільке тяжіє саме до них,

залишаючи поза увагою миттєвості, моменти ("Um Jahre, um ein einzig Jahr nach Jugend, / um Monate, um Wochen, um ein paar Tage" [10, 547]. Біблійний день тривав добу – від одного вечора до другого, від одного сонячного заходу до другого. У Рільке замість точної вказівки на час з'являються нейтральні: "offen", "seltsam".

Und seltsam fremd stand auf dem Spiegeletische
der schwarze Tschako mit dem Totenkopf [10, 521].

Коли ж ідеться про смерть конкретної особи, то час конкретизується, хоча ця конкретизація доволі умовна:

Admet muß sterben. Wann? In dieser Stunde [10, 546].

Суб'єктивний час ліричного героя, як правило, має перспективу. Це – мрії, сни, надії, молитви, намагання зрозуміти плин часу в перспекції, у неодмінності здійснення задуму: "Ich muß nach Rom... Ich mach in Rom mein Meisterstück" [10, 21].

Ліричний герой Рільке усвідомлює звернення до власного дитинства не лише як екскурс у минулий час, а як розуміння часу дитинства у філософському сенсі – творення людини, її світоглядних засад, передчуття подальшого плину життя та перших кроків у бутті. Відштовхуючись від сучасного, герой мріє про повернення до минулого, щоб усвідомити майбутнього. Філософським символом цього триєдиного часу стає ключове слово "unendlich" – безкінечний.

На основі численних прикладів з поезій Р.М.Рільке можна зробити висновок про те, що час сприймається поетом неоднозначно, а саме як філософська категорія, тому в Рільке можна спостерігати час вічний, надєпохальний, всеузагальноючий в усіх проявах земного та космічного.

Можна вважати, що саме доба, "убогий час" вплинули на мистецьку манеру поета, а в ній – на універсальні категорії художнього часу і простору.

1. Біблійська енциклопедія. – М.: Терра, 1990. – 902 с.

2. Володин Э.Ф. Повесть о смысле времени // Контекст. 1984. Литературно-теоретическое исследование. – М.: Наука, 1986. – С. 144 – 163.

3. Гайдегер М. Навіщо поет? // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки. – Львів: Літопис, 1996. – С. 180 – 197.

4. Кассирер Э. Язык // Философия символических форм. – Т. I. – М.: СПб Университетская книга. – 2002. – 270 с.

5. Кассирер Э. Представление о времени // Философия символических форм. – Т. 2. – М.: СПб Университетская книга. – 2002. – 351 с.

6. Кораблев О. Поэтика словесного творчества. Системология целостности. – Донецк. – 2001. – 182 с.

7. Лихачев Д.С. Поэтика древнерусской литературы. – М.: Наука, 1979. – 357 с.

8. Роднянская И. Художественное время и художественное пространство // Литературная энциклопедия терминов и понятий. – М.: НПК "Интелвак". – 2003. – 1595 с.

9. Словарь литературоведческих терминов. Ред. – сост. Л. Тимофеев и С.В.Тураев. – М.: Просвещение, 1986. – С. 796.

10. Rilke, R.M.: Sämtliche Werke in 6 Bänden. – Insel Taschenverlag 1101. Frankfurt am Main, 1987. – Bd. 1. – S. 878.

Леся Кравченко. Феномен художественного времени в лирике Р.М.Рильке. В статье рассматриваются особенности художественного времени (постоянство, изменчивость и протяженность) в лирике выдающегося австрийского поэта Р.М.Рильке. Сделана попытка осмыслить его философско-концептуальное значение, влияние времени на лирического героя. Сочетание романтизированного, неопределенного и парадоксально противоречивого художественного времени с реальным автологическим изображением пространства играет решающую роль в создании концептуальности лирики Р.М.Рильке.

Ключевые слова: пространственно-временная характеристика, реальное и субъективное время, имперсональное, интимно-дискретное время, содержательные универсалии текста.

Lesya Kravchenko. Artistic time phenomenon in R.M.Rilke's lyrics. In the article the author studies the peculiarities of the artistic time (constancy, alteration, and extension) in R.M.Rilke's lyrics, the famous Austrian poet. She tries to understand his philosophical conceptual meaning, the time influence on the lyrical hero. The relation of romantic, indefinite and paradox contradiction of the artistic time with real space portrayal plays the main role in conceptual creation of R.M.Rilke's lyrics.

Key words: space and time characteristic, real and subjective time, impersonal, intimate time, content text universalities.